

**ХУДОЖНІ МОЖЛИВОСТІ БІОГРАФІЧНОЇ ДРАМИ
(НА МАТЕРІАЛІ «П'ЕС ПРО ВЕЛИКИХ»
В. ГЕРАСИМЧУКА)**

В статті йдеться про драми Валерія Герасимчука, які написані в біографічному напрямку.

***Ключові слова:** драма, біографічна драма, драматичний конфлікт, характер, п'єса.*

В статье исследуются драмы Валерия Герасимчука, биографического направления.

***Ключевые слова:** драма, биографическая драма, драматический конфликт, характер, пьеса.*

The article describes the drama of Valery Herasyimhuk, written in the biographical direction.

***Key words:** the drama, biographical drama, dramatic conflict, character, and play.*

Сучасна критика слушно відзначає, що в драматургії «не згасає біографічний напрямок. Тексти, написані на підставі життя і творчості видатних людей, — стверджує Мар'яна Шаповал, — виявляється, здатні утримувати інтерес читацького загалу». Експлуатація відомої та передбачуваної емоційності, закладеної в самому біографічному матеріалі, надійний прихисток відомого імені єдиний культурний код — усе це дає змогу письменникові заглиблюватись у психологію героїв, працювати розкуто і спокійно, уникати штукарства і надмірних експериментів, адже споживач такої драматургії буде, як правило, людиною витонченою і інтелігентною і ерудованою, якій видатні імена багато про що говорять.

До драматургів, які працюють у жанрі біографічної драми, належать Б. Стельмах, О. Денисенко та інші письменники. До їхнього кола належить В. Герасимчук, автор збірки «П'єси про великих». Герої його поетичних і прозових п'єс — діячі української і світової культури: вчені, письменники, композитори, діячі церкви, кіно (Шептицький, Мольєр, Сократ, Нобель, Хемінгуей, Чехов, Сервантес, Шекспір, Бетховен і

Паганіні, Довженко, Чапек), що міфологізувалися в пам'яті людській як певні знакові образи. «Поза сумнівом, — відзначають критики, — це доволі об'ємний доробок, що взагалі вартує на окреме дослідження, адже «П'єси про великих» неоднорідні за художньою стилістикою, естетичним та персонажним рівнями, хоча більшість творів цього циклу автор жанрово маркує як «драми на дві дії» [1, с. 206]. Як загальну позитивну тенденцію в творчості автора дослідниця О. Бондарева відзначає полеміку молодого драматурга з поширеною у ХХ ст. серією «ЖЗЛ» («Жизнь замечательных людей», український варіант — «Життя славетних»). Уникнув В. Герасимчук і того славословія, типового до згаданої серії «ЖЗЛ», яке Ю. Лотман, травестуючи, назвав «Жизнь замечательных святых» [2, с. 4].

Першим твором у збірці «П'єси про великих» В. Герасимчука є драма на дві дії «Андрей Шептицький», присвячена діяльності митрополита української греко-католицької церкви першої половини ХХ століття, подвижника віри, мецената, заступника й борця за інтереси українства на Галичині.

В авторському вступному слові В. Герасимчук згадує про один з фактів, який вразив його: «Уже збираючи матеріали до своєї драми, я натрапив на такі рядки американської журналістки Маккормік про митрополита, написані нею ще за Другої світової війни: «Його стара ряса була цілком зношена, і в його холодній і старечій палаті не було нічого, крім книжок. Того, чим він був, неможливо вбити». Ця картина-образ лягла в основу візуального ряду п'єси, якою починається твір: «Важко хворий Андрей Шептицький напівлежить у кріслі у своїй митрополичій палаті». І таким образ залишиться до кінця п'єси.

Владика згадує, марить — і його думки, спогади часом оживають, стають посталями добре знайомих йому людей, які розмовляють, сперечаються з ним, підтримують чи погрожують... Драматична структура віршованої драми Герасимчука близька до драматичної поеми М. Старицького «Остання ніч», в якій героєм, Степан Братковський, оборонець прав свого народу перед польською експансією, в ніч перед стратою подумки підводить підсумок своїй боротьбі, трагічним поразкам і моральним перемогам. Слід відзначити, що сюжет у творі М. Старицького ціка-

віший і вигадливіший, в ньому більше драматичного руху, більше психологічних (в тому числі ліричних) нюансів, він викликає глибше співпереживання, змушує пережити катарсис. Сюжет п'єси В. Герасимчука сухий, розмисловий, інформативний. Щоправда, у п'єсі багато афористичних висловів, які оживляють і прикрашають текст, розкриваючи засади діяльності митрополита, його побудники і цілі, світогляд. Наприклад:

«Але народ наш мало має прав...»; «Немає ні держиви в нас, ні волі, Лишилися лиш приниження і болі»; «А в душі — відчай глибоко проник, Потрібен пастор тут, а не правник» [1, 8–19].

У першій дії дещо оживляють розповідь про Андрея Шептицького спогади героя про батька, князя Івана Шептицького, мати, графиню Софію, про панські бали, танці з панянками під звуки вальсів Штрауса, про молодечу звитягу, розкоші, мрії батьків про високу місію освіченого сина — нащадка знаменитого й древнього роду. І паралельно з цими мріями і картинами постають глибокі роздуми молодого графа про обрану духовну місію, глибоку мрію — служити церкві, Богові, пригнобленому люду. Вищою емоційною точкою дії першої є лист Андрея Шептицького до церковного кліру, в якому протагоніст зрікається всіх прав власності і складає присягу на вірність Церкві. На завершення дії постають уявні зустрічі з можливим і втраченим коханням — красунею-шляхтянкою Кароліною, з рідною матір'ю. Проте вражаючий факт самозречення молодого магната від усіх принад і розкошів життя в ім'я служіння людям і Богові не знайшов у драматурга адекватного відтворення. Можливо, цьому завадила вже згадувана афористично-повчальна («учительна») форма, можливо, відсутність **живих деталей, психологічних штрихів** у передачі відтворюваних подій і вчинків героя.

В дії другій, більше наближеній до сучасності, В. Герасимчук акцентує увагу на трагізмі постаті Шептицького — з позицій політичних і світоглядних. Протагоністами митрополита, відомого своїми добродійними ділами, самопожертвою і безкорисливістю (заснування дитячих сиротинців, народних лікарень, Національного музею, допомога митцям, серед яких художник О. Новиковський і письменник В. Стефаник, зубожілим селянам), виступають енкаведист, польський генерал, началь-

ник жандармського управління Галичини росіянин Мезенцев, офіцер абверу Кох. Звучать їхні голоси — погрози й умовляння, застереження, сповнені ненависті й нерозуміння. А у відповідь чується заклик Шептицького до миру, єдності, людинолюбства. Митрополит сповідається перед вірним побратимом-студентом Атанасієм, розкриває перед ним своє credo віри:

«Важливо — не яка в нас віра, але і те, яка у нас душа...» [1, 28].

Говорячи про обраних дітей нації — митців, згадуючи злиденну долю О. Новаківського, що помирав від голоду і холоду в селі з символічною назвою Могила, митрополит вимагає до них поваги, співчуття, окреслює їх значення як людей, що вміли розкрити неповторність народної душі, національної культури.

Останні заповіді Владики гостроактуальні й сьогодні для політичного і громадського життя України. Один — простий, зрозумілий і глибоко людяний: «Не знищуймо себе в дрібній гризні». І другий — урочисто-карбований, державницький: «...християнські Церкви в Україні мають сповнити завдання: дати українському народові єдність!» [1, 53].

Є у драмі й умовно-символічний персонаж — Митрополитова Доля, дівчина у терновому вінку, яка благословляє Владика на його високі діяння. Але ця художня умовність в цілому вписується у стильові засади неореалістичного письма, увиразнюючи думку чи внутрішній стан героя.

Підсумовуючи все вищесказане, можна відзначити поважність теми драматичного твору, актуальність проблематики при деякій одноманітності, статичності поетикальної форми, що веде до ослабленості «драматичного нерва» твору (драматичний рух, подієвість, піднесення і спади емоційної напруги), про що вже говорилося. За формою розкриття проблематики твір наближається до жанру «Lesedram'и» (драми для читання, а не сценічного твору). Проте при вдумливій, творчій режисурі твір може бути яскраво інсценізований (приклад — «маленькі трагедії О. Пушкіна»).

Наступні п'єси митця становлять інші структурні типи біографічного драматичного твору. Критикою слушно відзначалося, що в циклі біографічних п'єс В. Герасим-

чука своєрідно контамінують три відомі на сьогодні типи художніх біографій: паралельна або порівняльна, агіографічна та семіотична [2, 226]. Наголошується, що «мовленнева ма-ска біографа діалогована в першу чергу щодо самого героя життєпису... щодо його ціннісно-сміслової позиції в світі» [3, с. 794]. Цю ж думку підтверджує Л. Борисова. [5, с. 64–69].

У біографічній драмі навіть без задекларованого паралелізму все одно маніфестується подвійність життєвого досвіду (відтворений досвід протагоніста та відтворювальний досвід влас-не драматурга).

По-іншому буде В. Герасимчук п'єсу про Б. Мольєра «Поет і король, або Кончина Мольєра». У п'єсі змальовано останній період життя всесвітньовідомого й уславленого французького митця. У цілому стиль твору іронічний і саркастичний, пере-сипаний водевільними сценками й життєрадісними жартами, що надає їй легкості й жвавості.

Сучасною критикою (О. Бондарева) відзначено чимало «по-зитивів» п'єси «Поет і король», зокрема її смислово, ідейну гли-бину «Мольєр у драмі В. Герасимчука не просто свідомо пере-вдягається у метафізичний костюм «шута», він до того ж на очах читачів (глядачів) виношує творчий задум п'єси про «блазня-дотепника, який зможе сказати монархові те, на що не має права придворний поет» [2, 246], виразну мову, яскраві психологічні типи, інтенсивність дії, художній розвиток внутрішнього кон-флікту головного персонажа — між веселим блазнем-шутотом і грізним сатириком... І разом з тим відзначає слабкість п'єси, яка полягає у деякій «вторинності» тексту — порівняно з коме-дією М. Булгакова «Кабала святош» на цю тему і його ж рома-ном «Жизнь господина де Мольєра», написаними раніше. Щодо останнього роману, то критика знаходить і чимало текстуально-сміслових «запозичень»-збігів із ним у п'єсі В. Герасимчука.

На основі двох перших драм В. Герасимчука «Андрей Шеп-тицький» та «Поет і король, або Кончина Мольєра» — можна зробити висновок, що автор в основу сюжету своїх п'єс кладе не послідовний життєпис, відтворення на основі фактів і доку-ментів життя і діяльності тієї чи іншої видатної особи (цьому суперечить і сам лаконічний жанр: «драми на 2 дії»). Україн-

ський драматург створює художні образи, спираючись на внутрішній світ, суспільні і морально-етичні погляди героїв, прагне простежити (бодай фрагментарно) процес формування їх характерів. Життєві віхи, біографічні неспростовні факти служать йому лише підтвердженням, конкретизацією внутрішнього розвитку особистості.

В. Герасимчук використовує у драмі «окови для Чехова» значні за обсягом уривки з листів Чехова, а також з його книги художньо-документальних нарисів «Острів Сахалін» («текст у тексті»). Саме ці яскраві, реалістичні до найменших подробиць чехівські замальовки надають драмі жвавості, оригінальності, глибини, допомагають живописати характер героя. Є у творі і своя, авторська художня лінія, сповнена драматизму і трагізму. Це історія молодої української пари — Петра і Софії Кравченків, робітника-теслі і наймички у маєтку Линтваревих, друзів Чехова. Гостюючи у них на Сумщині, письменник дізнався про долю молодого подружжя: Петра засудили й вислали на каторгу на Сахалін за те, що він, обороняючи дружину від залищань офіцера, кинувся на нього з кулаками. Софія, двадцятирічна красуня, наділена чудовим голосом, поїхала вслід за чоловіком. Її молодість і краса зіграли страшну службу: жінка викликала інтерес начальника Корсаківського тюремного округу Белого (характерна деталь — насправді він українець Білий, який змінив прізвище «для зручності»). Спочатку високопоставлений «землячок» Кравченка прибрав з дороги руками бандитів в'язня Петра Кравченка, потім присилував до співжиття Софію, щоб «заробила на проїзд додому», а коли прийшов нарешті пароплав, яким жінка мала повертатися на батьківщину, звинуватив, не бажаючи втрачати коханку, у крадіжці, і наказав відшмагати різками. Жінка отруїлась. Історія загубленого життя, яка могла б здатися надміру тяжкою, драматизованою, підтверджується статистикою, наведеною А. Чеховим у книзі «Острів Сахалін», де серед описів каторжанського життя йдеться і про «розподіл жінок» (в тому числі вільних, які приїхали до своїх чоловіків) між властями, офіцерами, охоронцями, каторжниками й поселенцями. І другий документально засвідчений момент, у подробицях описаний А. Чеховим, — ши-

рокорозповсюджене покарання різками (нерідко із забиттям до смерті). Ці жахливі дійсні факти, покладені драматургом в основу п'єси «Окови для Чехова», і складають, переплітаючись з історією подорожі російського письменника, її драматичний стрижень. «Окови для Чехова» — це символічна назва того важкого морального обов'язку, який письменник виконав, ризикуючи власним здоров'ям і навіть життям.

Реальна (фактична) основа, вмонтована у текст В. Герасимчука, блискучий оповідний стиль А. Чехова, уміння відтворити драматичний конфлікт, в основі якого протистояння окремої людини і соціальної системи, дали цікаве драматичне рішення: п'єса цікава, образи протагоністів психологічно переконливі, в окремому, індивідуальному віддзеркалено суспільно значуще. Неореалістична стилістика твору вдала і природна.

Ускладнюючи сюжетіку творів, увиразнюючи суть драматичних конфліктів, український драматург створює п'єси з паралельними біографіями: «Трагедія Нобеля і драма Хемінгуея», «Кохані Бетховена і коханки Паганіні», «Цикута для Сократа», де також наявна паралельна структура. Доля творця і митця, філософа і письменника в суспільному середовищі, відносно якого герой опиняється в опозиції — опозиції осмисленій і закономірній, — простежена В. Герасимчуком у драмі на дві дії «Цикута для Сократа». Драматург зіставляє два дуже віддалені у часі і об'єктивній значущості образи — грецького філософа Сократа, що жив у 399 році до нашої ери, й молодого українського драматурга Віктора (наші дні). Певна логіка зв'язку між героями є: Віктор пише п'єсу про Сократа, про його засудження до смерті співгромадянами й саму смерть — через примус випити келих отруйної цикути. Сам Віктор приречений на смерть через поширену хворобу свого часу — рак. В об'єктивному плані постаті грецького філософа й українського молодого й маловідомого ще драматурга — речі незіставні, неоднозначні. Та в людській природі обох є суттєві спільні риси (можливо, Віктор саме через зерно духовної близькості почав писати п'єсу про Сократа).

Своє життєве *credo* філософ розкриває у сценах-розмовах з дружиною Ксантипою, другом Крітоном, іншими людьми. Його відточені думки також, як у першій п'єсі В. Герасимчука, звучать

афористично: «Є речі, яким торгувати не можна»; «...Для філософа продавати свій розум — це те саме, що для жінки продавати красу!»; «Голова хоч не в вінку, зате ноги в танку!» [1, 102–103].

Особливої виразності та ідейної глибини набирають у драмі віршовані строфи з передсмертного заключного монолога Сократа, зверненого до Крітона:

«Ти знаєш — я в ідеї був як твердь.
Я зло картав і рвав багатства сіті!
Якщо за це засуджують на смерть,
то і не варто мучитись на світі».

Герой п'єси відходить із життя сильним, впевненим у своїй правоті, не зломленим. Він до кінця служив тій справі, яку вважав високою, благородною, тобто «утвердженню Правди й Істини в ім'я того, щоб люди порозумнішали» — і гідно прийняв смерть від владних невігласів. «У синонімічній дихотомії» Сократ / Віктор ключовою позицією імпульсатора діалогу епох та жанрів наділений саме Сократ: який веде парадоксальну діалогічну гру зі своєю добою та інтерактивну філософську гру з сучасністю, репрезентантом якої, здатним «почути», у тому числі жанрово, заклик до такої гри, і виступає сучасний драматург Віктор — протагоніст аналізованої драми і водночас автор «п'єси у п'єсі» [2, с. 235].

Сюжетна лінія драматурга Віктора у п'єсі набагато блідіша і, кажучи словами критиків, «діаметрально опозиційована» лінії Сократа. Як зазначалося, в одній суттєвій ідейній точці герої-протагоністи сходяться — у пошуку й відстоюванні істини. Віктор відмовляється у своїх статтях славословити негідну людину, депутата, чим руйнує свою кар'єру і матеріальний стан. Дружина різко й брутально дорікає йому за це, демонструючи повне нерозуміння митця.

Та цим не вичерпується історія страждань героя: у нього виявляється смертельна хвороба сучасності — лейкемія (хоча побудники її невідомі, існує небезпідставна думка, що одним з них є затяжний стрес). Брутальними сварками подружжя закінчується розходження Віктора і Нонни: жінка, зраджуючи й зневажаючи чоловіка, прагне мати після його смерті хоча б якийсь «хосен» — літературну спадщину, а втративши надію й

на це, з прокльонами йде геть. Віктор, знеможений і принижений, продовжує свою роботу..

Духовно зближуючи образи творців віддалених епох, Філософа й Драматурга, об'єднуючи їх Шевченковою геніальною тезою «*Ми просто йшли: у нас нема Зерна неправди за собою*», В. Герасимчук стверджує відстоювання правди, істинності. Ідея набуває у світовій історії різних вимірів: величного і трагічного (Сократ); здрібнілого, побутового — і також мученицьки трагічного (наш час).

У двох іпостасях розвиваються події, виникають драматичні колізії і врешті-решт наближається трагічний кінець у наступній драмі В. Герасимчука «Трагедія Нобеля і драма Хемінгуея». Твір розкриває внутрішні суперечності двох видатних людей ХХ століття: хіміка-винахідника А. Нобеля й письменника Е. Хемінгуея; трагедію несумісності між творчим задумом людини і його результатом; між прагненням добра й осягненням зла. У цій драмі починає — чи не вперше у В. Герасимчука — вимальовуватись характер героя.

Як стверджує теорія літератури, «художнім характером (грецьк. — відмітна риса, ознака, особливість) називається та конкретна сукупність душевних рис, що визначає індивідуальність зображуваної особи й водночас узагальнює собою певні життєві типи людей, які постають у творі як предмет авторського пізнання і оцінки. Художній характер являє собою органічну єдність загального, повторюваного та індивідуального, неповторного; об'єктивного (соціально-психологічна реальність людського життя, що послужила прообразом для літературного характеру) і суб'єктивного (осмислення та оцінка прообразу автором)» [6, с. 133]. Характер у літературно-художньому (на відміну від психологічного) його значенні — це образ людини в літературному творі, окреслений з достатньою повнотою та індивідуальною конкретністю, через який розкривається як історично зумовлений тип поведінки (вчинки, думки, переживання, мова), так і сповідувана автором морально-естетична концепція людського буття.

В останні десятиріччя українська драматургія збагатилася численними прикладами письменницьких біографій, жанро-

ва специфіка яких полягає в тому, що біографія одного письменника, написана іншим, інспірує внутріжанровий конфлікт філологічної співтворчості: «справа не лише в тому, що сама творчість стає інколи головною особою, а й в її інтерпретації, що само по собі наближається до мистецтва філологічного аналізу». Досліджуючи еволюцію біографічної драми, Бондарева відзначає появу нових тенденцій у ній з кінця 70-х років ХХ ст.: «панівною... лишається характерна для класики тенденція рецепції індивідуальної долі як сюжету для невеликої оповіді». Має місце в українській драматургії постмодерної доби й відзначене Л. Залеською-Онишкевич створення **сильних образів протагоністів** (Лесі Українки у драмі К. Демчука «Зачароване коло, або Колискова для Лесі»; Айседори Дункан з драми «Татїна вогню Т. Іващенко; пані Е. Ганської — «Оноре, а де Бальзак?» Н. Нежданой та О. Миколайчука-Низовця). Дослідниця діаспори зазначає, що ця тенденція давно втрачена в західній драматургії («західна драма вже давно розчинила будь-яку особистість, навіть знакову, в світі розмитой ідентичності»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимчук В. П'єси про великих. — К.: Вид-во Олени Теліги, 2003. — 184 с.
2. Бондарева О. Є. Міф і драма в новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання: Монографія. — К.: Четверта хвиля, 2006. — 512 с.
3. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. — М.: Искусство, 1970. — 383 с.
4. Тамарченко Н. Д., Тюпа В. П., Бройтман С. Н. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика // Теория литературы: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений: В 2 т. / Под ред. Н. Д. Тамарченко. — М.: Изд. Центр «Академия», 2004. — Т. 1. — С. 7–94.
5. Борисова Л. М. Проблема маски в символической и постсимволической драме // Studia philologica. — 2004. — № 6. — С. 64–69.
6. Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури: Підручник для студ. філолог. спеціальностей вищих закладів освіти / За наук. ред. О. Галича). — К.: Либідь, 2001. — 486 с.